

SANTRAUKA. Šiame socialinę filosofiją ir sakytinių pasakojimų tyrimo metodologiją siejančiame tekste pirmiausia keliu klausimą apie svarbų tokio kiekvieno tyrimo aspektą: sakytinių gyvenimo pasakojimų perpasakojimo etiką, su kuria susiduriama pateikiant tyrimo rezultatus, formuluojant mokslines išvadas. Straipsnyje aptariami ne teisiniai tyrimo etikos aspektai, o epistemologinės tyrimo metodologijos prielaidos, konkrečiai – pabrėžiant dvi labai svarbias: į normatyvinį kontekstą nukreipto atpažinimo ir pripažinimo problematiką (kurią pagal klasikinę Georgo Hegelio sampratą išplėtojo Axelis Honneth³as ir Judith Butler) bei naratyvinio nesąmoningumo sferos dalyvavimą pasakojimo (lygiai tiek, kiek ir mokslinio perpasakojimo) veiksmė (naratyvinio nesąmoningumo sferos analizė remiasi Louis Althussero, Fredrico Jamesono, Marko Freemano ir Hannos Meretojos tekstais). Straipsnyje teigiama, kad kito žmogaus gyvenimo pasakojimo perpasakojimas gali būti etiškai atliktas tik taikant analizę, atskiriančią pasakotojo ir perpasakotojo (tyrėjo) normatyvinius kontekstus, naratyvinei nesąmoningumo sferai priklausančius elementus, ir taip suvokiant perpasakojime dalyvaujančius du atskirus balsus: pasakotojo ir tyrėjo. Jeigu tokia analizė neatlikta, tuomet perpasakotojas nejučia sudėlioja savo interpretacijos akcentus taip, kad tai bus jo paties, o ne savo gyvenimą pasakojusio žmogaus balsas ir pozicija.

RAKTAŽODŽIAI: sakiniai gyvenimo pasakojimai, kokybinių tyrimų metodologija, naratyvinis nesąmoningumas, atpažinimas.

IVADAS

Antropologinei, sociologinei ir etnologinei literatūrai, kurioje naudojami sakiniai, paties tyrėjo užfiksuoti gyvenimo pasakojimai, labai reikia etinės analizės ir pirmiausia jos kriterijų. Čia nekalbėsiu apie formalius būdus apsisaugoti nuo neteisėto ar tik neteisingo duomenų naudojimo, nuo galimo netyčinio žmogaus pažeminimo. Šie būdai yra nuolatos kuriami mokslo administratorių, diegiami į tyrėjų praktikas ir nebeturėtų būti kvestionuojami. Šiame straipsnyje svarstysiu sunkiau apčiuopiamą etinį santykį su tiriamą medžiaga, pasireiškiantį per perteikiamą laikyseną pasakojančiojo atžvilgiu (ji aiškiai išskaitoma iš publikuojamų tyrimo rezultatų). Tai, ką čia svarstysiu pirmiausia epistemologijos bei socialinės

filosofijos lauke, galioja kalbant apie bet kuriuos kokybinius tyrimus, tačiau konkrečiai turėsiu omenyje gyvenimo pasakojimus, nes su jais tenka dirbti daugiausia. Be to, pastaruoju metu publikuojama ypač daug analizių, kurių medžiaga yra sakytiniai (kai kuriais atvejais – rašytiniai) autonaratyvai. Visuomet įdomu, kaip perteikta, kaip perpasakota ir išanalizuota tyrėjai arba tyrėjui papasakota istorija, kur ir kodėl tas perpasakojimas išlaiko du aiškiai skirtingus balsus, o kur (ir kodėl) šis balsas susilieja su pirminiu gyvenimo pasakojimu, kitaip tariant – su tiriamąja medžiaga¹.

Kita vertus, nebūtų nei prasminga, nei teisinga dėl balsų susiliejimo kaltinti tyrėją, smerkti jo (-os) darbo metodiką ar požiūrį. Šiame tekste aptariu išimtinai epistemologines naudojamų metodų prielaidas, parodydama, kad kiekvienas tyrimas, ypač rezultatų formulavimo etapas, yra sudėtingas veiksmas žvelgiant iš pažinimo teorijos bei socialinės filosofijos perspektyvos. Iš minėtų prielaidų, kurių galima būtų aptikti tiek, kiek kiekviena tyrėjo savirefleksija jų suformuluoja, pasirinkau dvi labai svarbias: į normatyvinį kontekstą nukreipto atpažinimo ir pripažinimo problematiką bei naratyvinio nesąmoningumo sferos dalyvavimą pasakojimo (lygiai tiek, kiek ir perpasakojimo) veiksmė.

Hermeneutinė naratologija (Paul Ricoeur, Wolfgang Iser, Hanna Meretoja etc.) kartu su gyvenimo pasakojimo tyrimų metodika (Jens Brockmeier, Ken Plummer etc.) suformuoja sakytinių gyvenimo pasakojimų tyrimo principus. Šiame straipsnyje ji papildyta ir filosofiniais naratyvinio subjekto aptarimais, sugestionuojamais poststruktūralistinės filosofinės tradicijos (Judith Butler, Adriana Cavarero, Elizabeth Grosz etc.). Pasakojimus tyrė daug skirtingų filosofijos, antropologijos ir literatūrologijos krypčių, tačiau čia pirmiausia remsiuosi poststruktūralistine (iš dalies – feministine) pasakojimo analizės tradicija (Judith Butler, Adriana Cavarero, Jarmila Mildorf etc.) ir šiuolaikinės hermeneutinės naratologijos, pirmiausia Hannos Meretojos, Jenso Brockmeierio ar Marko Freemano metodologiniais svarstymais. Lietuvoje šios pasakojimo analizės kryptys nėra populiarios; čia daug ir rimtai dirbama struktūralistinės ir semiotinės analizės metodais, dažnai neapimančiais sakytinių pasakojimų tyrimo (dėl tam tikrų priežasčių, kurias minėsiu iškart pirmajame skyriuje), vadinasi – ir etinių klausimų, kuriuos sakytinių autonaratyvų tyrimai neišvengiamai iškelia. Kadangi šiame straipsnyje keliu būtent sakytinių pasakojimų tyrėjams aktualiausių klausimą – klausimą apie mokslinį perpasakojimą ir jo etinius principus – epizodiškai pasitelksiu vieną iš savo pačios atliekamo tyrimo pavyzdžių, šiame straipsnyje demonstruodama ne tiek patį pasakojimą, kiek dilemas ir sunkumus, kylančius tą pasakojimą interpretuojant.

¹ Straipsnis yra dalis mokslinio tyrimo „Norma ir galia gyvenimo pasakojimuose: silpnos tapatumo analizė“, atliekamo Vytauto Didžiojo universiteto V. Kavolio tarpdisciplininių tyrimų institute, finansuojamo Lietuvos mokslo tarybos (nr. S-LIP-22-67, 2022-2024).

Kiekvienas toks mokslininko perteiktas gyvenimo pasakojimas (net ir tada, kai perteikiamas kiek įmanoma mažiau perrašytu tekstu) turi du pasakotojus: vieną – pasakojantį savo gyvenimą (pirminį pasakotoją), ir antrą – pasakojantį apie pasakojamą gyvenimą ir jo pasakotoją (antrinį pasakotoją arba tyrėją). Patį pasakojamą gyvenimą pažinti gali tik pasakotojas, mokslininkas pažįsta tik išgirstą ar perskaičytą pasakojimą.

Pirmuose trijuose straipsnio skyriuose aptarsiu matomus ir nematomus autobiografinio pasakojimo elementus, į kuriuos pravartu kreipti dėmesį tyrinėjant sakininius pasakojimus. Maža to, būtent šie elementai gyvenimo pasakojimų medžiagą paverčia antropologijos, etnologijos, sociologijos ar filosofijos objektu. Galiausiai, paskutiniajame skyriuje, pereisiu prie etinio klausimo, kylančio supratu, kad tyrėja (-as) lygiai taip pat formuluoja antrinį mokslinį naratyvą (perpasakojimą) vedamas ir naratyvinio nesąmoningumo impulsų, ir siekio būti atpažintam bei pripažintam visiškai kitose socialinėse terpėse nei tai buvo svarbu pasakotojai. Kaip dera, kaip „susikalba“ šie du skirtingi veiksmai – pasakojimas ir jo perpasakojimas? Ar paneigia vienas kitą, ar pasislepia vienas už kito, ar vienas išryškina kitą, ar vienas ryškūs tampa abu, sudarydami vieną ar kitą dermę – būtent apie tai turėtume galvoti klausdami apie savo pačių atliekamą tyrimą, kurių medžiaga yra autobiografiniai pasakojimai, etika.

PASAKOJIMAS KAIP SOCIALINIS VEIKSMAS

Pirmiausia būtina aptarti pačią pasakojimo sąvoką – kas yra tiriama, kai sakoma, jog tiriamas paskiras (mūsų atveju – sakininis) pasakojimas apie save. Jensas Brockmeieris daug metodinių taisyklių sutelkia į vadinamąjį naratyvinio singuliarumo principą (Brockmeier 2015: 176), kuris pirmiausia išreiškia kritiką ir atmetimą tokio (vyraujančio) požiūrio, kai pasakojimas analizuojamas kiekybiniais metodais ir tiriamas ne kaip socialinis bei kultūrinis veiksmas, bet tik kaip papasakotų faktų patvirtinimas ar paneigimas – faktai tuomet „nuvalomi“ nuo pasakotojo (-os) emocijų ir vertinimų, subendrinami ar suklasifikuojami. Brockmeieris teigia, kad gyvenimo pasakojimų (kuriuos jis vadina tapatybės pasakojimais) singuliarumas „randasi iš štai tokio komplikuoto dalyko: jų forma priklauso ir nuo sparčiai kintančių socialinių ir kultūrinių situacijų, kuriose jie pasakojami“ (Brockmeier 2015: 176). Pasakojimai, kurie, atrodytų, aprėpia gyvenimą kaip vienį, paradoksaliai, tegali būti matomi kaip kontingentiški – visiškai priklausomi nuo socialinių, kultūrinių, politinių sanklodų, patiriamų tada, kai vyksta pasakojimo veiksmas.

Pasakojimo veiksmo tyrimas būtinai apima ir naratyvinės formos aspektus, ir situaciją, ir jame atsiskleidžiančias sampratas, ir sąvokinę terpę. Sakytinio pasakojimo formos aspektais vadintume:

ritmą, tankį (ypač svarbų sekant, kur pasakojimas patiria trauminius sutankėjimus, sklandžiai naracijai besipriešinantį juslinių duomenų perteklių);

pasakojimo koherentiškumo lygmenį, kuris iškalbingai rodo, kiek vienas ar kitas pasakojimas jau buvo pasakotas, kiek jis gludintas ir permąstytas ir kiek – šiuo metu spontaniškai formuluojamas;

neatsitiktines, gerai apgalvotas, arba priešingai – aiškiai nenustatytas pradžią ir pabaigą, daug pasakančias apie tai, kaip pasakojami veiksmai virto vienu, ir atskleidžiančias įvykio sampratą, jo išskyrimo iš konteksto pagrindą;

pakartojimus (šie kalba be galo daug apie pasakojančiojo savirefleksijos intensyvumą ir santykį su adresatu);

dėmesio sutelkimą į naratyvinį subjektą, į savo kaip asmens vaizdinį arba, priešingai – į aplinką, aplinkinius žmones, pasaulio vyksmą ir su visu tuo susijusius klausimus;

pasakojimo eigą konstituojančių ir ją papildančių įvykių (angl. *constituent and supplementary events* – Abbot 2003: 20–21) komponavimo būdą (nurodantį vėlgį ankstesnį pasakojimo gludinimo, jo daugkartinio apmąstymo veiksmą);

taip pat ir gramatinį asmenį, kuriuo mėgstama pasakoti ir t. t.

Vien iš šio sąrašo matyti, kad kiekvienas tarsi formai priskirtinas pasakojimo aspektas byloja, kas šiuo pasakojimo veiksmu atliekama – apie šio veiksmo tikslą, jo reikšmę skirtinguose kontekstuose, jo ankstesnius variantus, galimus pakartojimus.

Daugelis pasakojimo tyrimų sutelkti į naratyvinės tapatybės sąvoką, tačiau ir čia yra galimi skirtingi tyrimo interesai. Jarmila Mildorf nurodo tris pagrindines kryptis (ašis, apie kurias tyrimai organizuojami), kuriomis šiandieną klausiama apie naratyvinę tapatybę:

Pirmoji ašis (*vieningumas ar daugybingumas*) domisi, koku mastu naratyvinė tapatybė palaiko vieno ir savasties vientisumo pojūtį, o ne daugybinius ir neretai konfliktuojančius savasties aspektus; antroji ašis (*savastis vs. visuomenė*) kelia klausimą, ar naratyvinė tapatybė laikoma individo pasiekimu, ar manoma, jog ji konstruojama psichosocialiniame kontekste bei jo teikiama būdais; trečioji ašis (*stabilumas vs. augimas*) kelia klausimą, ar esama savasties centro, kuris neva išlieka nepakitęs gyvenimo tėkmėje, ir priešina [tokiam požiūriui] kaitos, plėtotės ir augimo sąvokas.² (Mildorf 2023: 10)

Matome, jog Mildorf nurodo tris viena į kitą labai panašias problemų skales, kurios visos galėtų būti subendrinamos klausiant, ar pasakojimą, kurį išgirdau ir užfiksavau, turėčiau vertinti pagal klasikinius (daugiausia grožinei literatūrai pritaikomus) naratologinius standartus ir ieškoti jame atsiskleidžiančios vientisos, galutinai suformuotos arba įgimtos (abiem atvejais – nekintančios) pasakojančiojo

² Atlikdama šį apibendrinimą Mildorf kaip platesnį šaltinį nurodo naratyvinės psichologijos veikalą: Dan P. McAdams, Ruthellen Josselson, Amia Lieblich (2006). *Identity and Story: Creating Self in Narrative*, Washington: American Psychological Association.

individo savasties, ar galiu matyti pasakojimo veiksmą kaip iš principo negalutinį, neužbaigtą mėginimą artikuliuoti ir subendrinti savo patirtis, atrandant keistus, darnius arba nedarnius, ir nebūtinai ilgam išliekančius išgyvento laiko epizodų sąskambius. Ir, žinoma, ar antrasis traktavimas pasakojimo nenuvertina?

Anot Brockmeierio, praeityje išgyvento įvykio pasakojimas plėtojamas nei iš anų dienų, nei iš šiandienos perspektyvos, tai veikia yra laiko intervalas, patirčių santykis ar, tiksliau, klausimas (nebūtinai atsakomas) apie ano ir dabartinio „aš“ dermę:

tai, kas autobiografiniu procesu vyksta, yra žaismas tarp galimos praeities pateikimo ir to, kaip, žinant pabaigas, atrodo galimos pradžios. Tai yra pasakojimo dabartis tuo metu ir tame kontekste, kuriame jis pasakojamas. (Brockmeier 2000: 55)

Paradoksalu, bet būtent šią sąveiką, šį žaismą ar intervalą ir vadiname tapatybe klasikine to žodžio reikšme – kai ieškoma dermės su anuometiniu savimi: joks kitoks savitęstinumas yra neįmanomas, tačiau per pasakojimą yra sukuriama arba sutraukoma dermė tarp skirtingų gyvenimo etapų ir patirčių, kurios šio derinimo proceso metu įgyja tokius pavidalus, kokie vaizduojamai dermei yra parankiausi.

Atrodytų, nesudėtinga, tačiau labai nesunkiai pamirštama darbo su gyvenimo pasakojimais prielaida, yra tai, kad tiriami pasakojimus kaip specifinius socialinius veiksmus. Tiriami yra būtent pasakojimai, o ne patys gyvenimai, ne įvykiai ar jų „natūralios“ sekos ir juolab ne patys žmonės, ne jų prigimtos ar įgytos savastys. Patys gyvenimai, anot gyvenimo pasakojimų tyrimo metodologo Keno Plummerio, išlieka „nepažinti ir nepažinūs“ (angl. *unknown and unknowable*) (Plummer 2001: 44). Ši Plummerio mintis jo pateikiama kaip startinė pozicija kiekvienam gyvenimo pasakojimo tyrėjui; be kitų dalykų ji primena ir tai, kad net ir faktografiniame lygmenyje melo autobiografiniuose pasakojimuose nėra. Nesvarbu, ar išžvelgtume trauminį maskavimą to, ko nesinori prisiminti, ar atminties „spragą“, nesusijusią su skaudžiomis patirtimis, ar norą atskleisti savo gerąsias savybes jas paryškinant, papasakotas gyvenimas yra tik toks ir būtent toks, koks jis papasakotas. Šis Plummerio perspėjimas turėtų atkalbėti nuo minties, kad užrašydami ar perskaitydami gyvenimo pasakojimus, taip pat ir juos analizuodami, dirbame su objektyviomis įvykių sekomis arba su konkreto žmogaus charakteristikomis, kurias pasakojimas esą perteikia arba atskleidžia. Jei vis dėlto taip galvotume, tuomet pats pasakojimo veiksmas liktų nepastebėtas. Pasakojimas yra ta medžiaga, kurią girdime, užrašome ir tiriamo, bet tiriamo jį kaip įvykį, vykstantį tiksliai tuo metu, kai pasakojama ir tuose kontekstuose, į kuriuos šis įvykis įsipina.

Todėl kiekvienai tyrėjai pravartu atsižvelgti ne tik į to meto kontekstus, bet ir į visą tirštą pasakojimo situaciją, kiek ją įmanoma aprėpti. Idėja, kad gyvenimas yra nepažinus kitaip nei per pasakojimą (išsakyta daugelio naratologų, čia minėsime

radikaliausią iš jų – Carro poziciją), tarsi prieštarautų Plummerio prielaidai apie principinį gyvenimo nepažinumą ir raginimą susitelkti vien į pasakojimo veiksmą. Tačiau aišku, jog šis nepažinumo teigimas nenuvertina noro suprasti savo gyvenimo eigą. Pasakojimas ir randasi dėl paskatos tą eigą peržiūrėti ar bent punktyriškai nužymėti, tad klausydamiesi sakinio gyvenimo pasakojimo esame būtent tokio, situacinio, diachroninės savivokos vyksmo liudininkai. Nesiimu išsamiau pristatyti fenomenologijos klasiko Carro pozicijos, pagal kurią pasakojimas yra bet kurios patirties (taip pat ir ikiverbalinės, ir ikireflektyvios) būtina forma: be pasakojimo užuomazgos – atmintyje glūdinčios galimybės išplėtoti patirtį, jos tiesiog nėra (Carr 1986: 5). Carro pozicija naratologijos istorijoje suvokiama kaip radikali, tačiau ši radikalu, net provokatyvų požiūrį verta turėti omeny vien klausimo pavidalu. Minėta Plummerio pozicija iš pirmo žvilgsnio yra priešinga, bet iš tiesų – labai artima: nėra jokio kito būdo pažinti kito žmogaus patirtį, tik iš pasakojimo; ir tuo pačiu pažįstame vien pasakojimą (pati patirtis lieka nepažinta).

Pavyzdžiu gali būti neseno tyrimo medžiagos dalis – 2023 metais užfiksuotas gyvenimo pasakojimas yra įdomus daugeliu atžvilgiu, bet pirmiausia – iškeliantis ne vieną svarbų klausimą apie tyrimo metodiką ir ypač etines jos puses. Moteris, oficialiai turinti psichosocialinę negalią, išoriškai niekaip nematomą ir neįsijaučiamą su ja bendraujant, pasakojo savo istoriją – sudėtingą ir slegiančią, sudėliotą iš daugybės dėmenų, kurių kone kiekvienas yra nesėkmingas atsitiktinumas. Visas šis pasakojimas, bendrai įvardijant, buvo apie tai, kaip moteris atsidūrė valstybės jai suteiktame būste, kur ji yra prižiūrima ir kontroliuojama, be artimųjų, be savo išsilgtų namų ir be vilčių tai pakeisti. Pasakojimą daugiausia pasyviai klausė ir tyrėją su pasakotoja supažindinusi socialinė darbuotoja, kurią pasakojanti moteris laikė patiriamos prievartos instrumentu ir kuriai – kaip vėliau pavyko suprasti, pasakojimas buvo skirtas kur kas labiau nei tyrėjai. Moteris pasakojo visą jai atsitikusią neteisybių ir nuoskaudų virtinę, atvedusią į būklę, kurioje ji dabar yra – būklę, kai išgyvena depresiją, aštriai jaučia stigmą, vengia bendravimo, pabrėžtinai tęsia jai oficialiai uždraustą smurtinį santykį su draugu, ilgisi jos nebeprispažįstančių savo suaugusių vaikų ir t. t. Tyrėja, tikinti tuo, jog tiria patį gyvenimą, turėtų vienu ar kitu būdu nustatyti, kiek kiekvienas epizodas turi „tikrovės“ ir ką ši „tikrovė“ kiekvienu atveju reiškia. Kita vertus, ir be specialių metodinių nuostatų yra aišku, jog moters tikrovė yra tiksliai tokia, kokią ji pasakoja, nes būtent per pasakojimą ši tikrovė ir sutvarkoma. Tačiau jeigu tikrove – pagal intersubjektyvumo principą – laikysime tik tai, su ko išoriniu vaizdu ir vertinimu sutinka daugmaž bet kuris kitas žmogus, tuomet klausimą jau reikėtų kelti ne apie moters tikrovę, o apie moters *santykį su tikrove*. Šiuo antru atveju tikrovę tektų suprasti kaip objektyvias socialines, kultūrines, teises sąlygas, kaip nusistovėjusias tvarkas. Šios tvarkos tuomet tampa atskaitos tašku, o pasakotojos tikrovė pasirodo kaip iliuzinė, kaip pirmiausia

verta patikrinimo. Mūsų tikėjimas, kad tikrovė yra vienintelė ir objektyvi ir kad ją būtina atskirti nuo įsivaizdavimų ar interpretacijų, sukuria ir norą patikrinti, kaip pasakojami dalykai iš tiesų vyko, ir tikėjimą, kad pasakojimas teparodo pasakojančiosios santykį su tais iš tiesų vykusiais dalykais. Toks požiūris yra dažnas pirmiausia dėl to, kad nereikalauja jokių papildomų metodologinių apmąstymų. Tyrėja (-as) visiškai pasitiki savo suvokimu ir vertinimu, būtent jį laiko atskaitos tašku. Bet pasakotoja atveria ne savo santykį su mokslininkei gerai pažįstamu pasauliu, o savas patirtis, sudėliojusi jas į tokias sekas, kokios jai šiuo metu atrodo tiksliausios, ar tiesiog į tokias, kokias tuo metu, kai pasakojo, jai pavyko sukompnuoti.

Tačiau toks aiškinimas sudaro įspūdį, kad pasakojime bet kas yra aukojama dėl paties pasakojimo darnos, jo vidinio sąryšingumo. Šis sąryšingumas vienu ar kitu būdu visuomet iš anksto, komponuojant pasakojimą, apmąstytas grožinės literatūros kūriniuose, labai retai aptinkamas spontaniškuose pasakojimuose apie save. 2010 metais naratologų grupės sudaryta ir išleista naratyvinį koherentiškumą (ar sąryšingą naratyvinę tapatybę) analizuojanti ir šio principo universalumu abejojanti monografija „Anapus naratyvinės darnos“ (angl. *Beyond Narrative Coherence*). Naratyvinio subjekto darna ar koherentiška savastis, teigia knygos sudarytojai, modernybės visuomenėse ir modernybės dvasioje „randasi kaip kultūrinis konstruktas ir socialinę lytį bei rasę palaikančių diskursų ir praktikų rezultatas“ (Hyvärinen ir kt. 2010: 7). Pastebėtina, kad pirmiausia darna kaip pasakojimo vertės kriterijus imama kvestionuoti būtent iš autobiografinio pasakojimo tyrėjų perspektyvos, t. y. tų, kurie, siedami pasakojimą su socialine galia, atkreipia dėmesį į tai, kad tam tikros visuomenės grupės koherentiškų, ypač rašytinių, pasakojimų nekūrė ir nepaliko. Dalis visuomenės ir dabar neturi paruoštų, apgalvotų autonaratyvų – nuoseklių, sąryšingų, su neatsitiktinėmis pradžia ir pabaiga bei įtampos kaita. Viena iš knygos sudarytojų ir autorių Maria Tamboukou nuosekliai daugelyje savo darbų tiria moterų menininkių ir mokslininkių autonaratyvus, kuriuos ji rekonstruoja iš jų laiškų ir kurių nėra jokių rišliu vientisu pavidalu (pavyzdžiui, Tamboukou 2010; Tamboukou 2024 ir kt.). Sakytiniai pasakojimai apie savo gyvenimo patirtis taip pat yra toks žanras – liudijimai pirmiausia tų, kurie rašytiniu vientisu pavidalu savo gyvenimo nėra pateikę ar net kada nors norėję tai padaryti. Taip pat ir šio skyriaus pradžioje minėtas moters gyvenimo pasakojimas neturi nei apgalvotos struktūros, nei darnios formos. Nepaisant to, tai yra akivaizdus bandymas sukurti tokį savo pačios vaizdą, kuriuo būtų įmanoma pasipriešinti nenorimam, jėga jai primetamam nesavarankiškos moters su negalia vaidmeniui. Tiesa, pasakojimo akytumas, klampumas, nenuoseklumas komplikuoja ne tiek jo supratimo galimybę (aktyvuoja ne vien „tikrovės“ problematiką), kiek apsunkina šio pasakojimo interpretavimo, ypač jo mokslinio panaudojimo etinę ir filosofinę prieigą. Tokio pasakojimo netolydumas, jo nedarna skatintų ją atmesti kaip netinkamą medžiagą, bet minėtos

naratologų grupės tekstai įrodo, kad panašių pasakojimų analizės tikslai gali būti pagrįsti, o jų analizės rezultatų vertė gali būti didžiulė.

NARATYVINIS NESĄMONINGUMAS: AR PERPASAKOJIMAS YRA LAISVAS NUO PREDISPOZICIJŲ?

Naratologė Hanna Meretoja yra suformulavusi savitą ir labai tikslų pasakojimo etiškumo kriterijų įvesdama to, kas galima (angl. *the possible*), sąvoką. Šią sąvoką, kartais socialinėje filosofijoje naudotą ir iki jos, Meretoja paverčia terminu, nusakančiu kriterijų, pagal kurį galime nustatyti didžiausią etinį poveikį darančius pasakojimus: „<...> pasakojimo forma pati savaime nepadaro pasakojimų nei gerais, nei blogais, o iš etinės perspektyvos svarbiausia yra tai, ar ir kaip jie išplečia ar susiaurina mūsų suvokimą, kas galima ir kas ne“ (Meretoja 2018: 89). To, kas galima, sąvoka Meretoja sukonkretina pasakojimo poveikio (šiuo atveju etinio) sampratą, ir pirmiausia, pasak jos, tas poveikis daromas arba sustiprinant socialines naratyvinio nesąmoningumo tendencijas, arba jas reflektuojant ir kvestionuojant (Meretoja 2018: 91). Pastarąjį teiginį Meretoja išsako apie „kultūrinius tekstus“, tačiau nesunku pastebėti, kad šis etiškumo kriterijus puikiai tinka ir kalbant apie mokslinius perpasakojimus, mokslinių analizių rezultatus.

Norint užčiuopti, ką konkrečiai reiškia to, kas galima, išplėtimas pasakojime, verta išsižūrėti į keletą kitų Meretojos pasiūlytų perskyrų: skirtį tarp naratyvinio nesąmoningumo ir naratyvinės vaizduotės bei skirtį tarp įskiriančių ir neišskiriančių pasakojimų. Pirmoji skirtis, anot Meretojos, jei ją užčiuopiame pasakojime, tiesiogiai pasako apie jo galią performuoti tai, kas galima:

Santykis tarp naratyvinio nesąmoningumo ir naratyvinės vaizduotės formuoja mūsų pojūtį, kas galima, o kas ne. Egzistuoja skalė: nuo nereflektyvios naratyvinio nesąmoningumo sąšos, kai naratyvinis nesąmoningumas valdo naratyvinę vaizduotę, iki aktyvios, tiriančios naratyvinės vaizduotės, kuriai būdinga kritinė savirefleksija, etinė užklausa ir kūrybiškas eksperimentavimas naujais buvimo, mąstymo ir patyrimo būdais. (Meretoja 2018: 91)

Skirtį tarp naratyvinio nesąmoningumo ir naratyvinės vaizduotės Meretoja perėmė iš šios krypties antropologo Marko Freemano. Svarbesnė šios perskyros dalis yra naratyvinio nesąmoningumo sąvoka, turinti ilgą formavimosi istoriją. Freemanas šitokiu būdu transformavo itin gausiai vartojamą ir nuolat perinterpretuojamą Fredrico Jamesono „politinio nesąmoningumo“ (angl. *the political unconscious*) sąvoką, kurią Jamesonas savo ruožtu perėmė iš filosofinių Louis Althussero ideologijos

reiškinio tyrinėjimų. Althussero manymu, nesąmoningumo sferos³ atradimas ne tik paskatino šią sferą tiriantį naują mokslą (kaip, anot Althussero, Lacanas įvardijo psichoanalizę: mokslas, kurio objektas yra nesąmoningumo sfera (Althusser 2008: 157)), bet ir paskatino įvesti šį nesąmoningumo dėmenį į kitų sričių tyrimus.

Būtent šią nesąmoningumo sąvoką perėmė Jamesonas formuluodamas politinio nesąmoningumo teoriją – politinis nesąmoningumas kaip reiškiny, anot jo, yra tai, kad bet kokią meninį pasakojimą struktūruojanti sociopolitinė terpė, kuri nėra nei vien diachroniška, t. y. istoriškai suformuota, nei vien sinchroniška (besirandanti iš bendrabūvio taisyklių), veikia bet kurio kryptingo pasakojimo formą ir turinį. Taigi šį poveikį galima aptikti ir atpažinti. Jamesono tikslas yra ne suprasti, iš ko politinio nesąmoningumo sfera sudaryta, bet, pripažįstant jos egzistavimą ir jos veikimą, suvokti atskirus pasakojimus kaip perteikiančius simbolines pozicijas, kurios pranoksta pačių jų faktografiškai suprantamą turinį. Jamesono manymu, šios sferos atradimas leidžia demaskuoti kultūros reiškinius kaip „simbolinius socialinius veiksmus“ (Jameson 1987: 20). Bet koks, t. y. bet kurio žanro, ir nebūtinai tiesioginių politinių tikslų turintis pasakojimas yra veikiamas nesąmoningumo kaip neišsąmonintų siekių, baimių, tikėjimų visumos, varžančios ar, priešingai, inspiruojančios išsakomą turinį. Toks požiūris remiasi prielaida, kad „individualus subjektas visada yra socialinėje visumoje“ (Jameson 1981: 283).

Pasak Jamesono, „didieji pasakojimai (angl. *master narratives*) įsirašo ir į tekstus, ir į mūsų mąstymą apie tekstus“ (Jameson 1981: 34; kursyvas J. J.). Iš čia – iš struktūrą formuojančių intencijų ir motyvų neperregimumo – Jamesonas (kaip ir Althusseras) kildina ideologiją pačia plačiausia šio žodžio reikšme: „Jei viskas būtų skaidru, tai jokia ideologija nebūtų įmanoma.“ Jamesonas pabrėžia, kad net ir tuo atveju, jei pakaktų suprasti kieno nors kalbėjimą pažodžiui, vis vien kyla „klausimas dėl paties pasakojimo kaip tokio prasmės“ (Jameson 1981: 61). Būtent klausimas, „ką reiškia pats pasakojimas“, yra itin svarbus tiriant sakytinius autonaratyvus (galima būtų sakyti, kad pirmiausia dėl šio klausimo juos ir verta tirti); šis klausimas nukreipia mūsų interesą link politinio nesąmoningumo sferos tyrimo.

Tačiau labiausiai verta atkreipti dėmesį į Jamesono pastebėjimą, jog didieji pasakojimai nejučia formuoja ir *mąstymą apie* kontingentiškus (ar mažuosius) pasakojimus, sudėlioja jų interpretacijos akcentus, veikia jų mokslinę analizę. Interpretacijos ir analizės yra paveiktos ideologijos (ne vien siaurai suprantamos kelių rūšių politinės ideologijos, bet ideologijos kaip nereflektuojamos pažiūrų visumos – socialinių, etinių nuostatų, kultūrinių vaizdinių ir pan.). Nėra tokios humanitarinių mokslų

³ Nesąmoningą sferą lietuviškasis „Psichoanalizės žodynas“ rekomenduoja versti šiai mokslo kryptiai svarbią sąvoką, kurios pirminis (Z. Freudo) variantas yra *das Unbewusste*, į anglų kalbą išverstas kaip *the unconscious* (Fhanér 2005: 154). Siekdama išlaikyti šios sąvokos sąsają su jos psichoanalitine kilmė, šiame straipsnyje, kai tai įmanoma, vartoju terminą „naratyvinio nesąmoningumo sfera“.

metodikos, kuri nepasiduotų politinio bei naratyvinio nesąmoningumo diktatui, kai formuluojami išvadiniai tekstai apie visuomenę ir kultūrą. Net ir tais atvejais, jeigu pasakojimas ypač paprastas, jei faktai tvarkingai suguldomi į seką ir nekelia abejonių, jei forma yra sklandaus taisyklingo naratyvo, netrūkinėjanti – net ir tais atvejais užduodant Jamesono pasufleruotą klausimą – ką reiškia šio turinio pasakojimas šioje situacijoje šiai auditorijai – klausiamo iš tiesų apie politinio ar, siauriau, naratyvinio nesąmoningumo sferą.

Vis dėlto politinio ir naratyvinio nesąmoningumo sąvokos nėra tapačios. Freemanas naratyvinio nesąmoningumo sąvoką aiškina šiek tiek kitaip, tiesiogiai nesiremdamas į psichoanalizės klasikų ir jų interpretatorių. „Naratyvinis nesąmoningumas“ yra ne nesąmoningas šablonų kartojimas ar nekvestionuojamų normų laikymasis pasakojant (galima suprasti, kad būtent taip šią sąvoką supranta Mere-toja), bet – keista (foninė, kontekstinė) atmintis arba tai, ko asmeninėje pasakotojos patirtyje nebuvo, bet vienu ar kitu pavidalu išnyra pasakojime. Freemanas pateikia iškalbingą pavyzdį iš rašytojos ir mokslininkės Evos Hoffman kūrinį: Hoffman prisimena Shoah, rašydama bet kurį savo tekstą, nors tai yra ne jos, o jos tėvų patirtis (Freeman 2010: 120–121). Panašų nepatirtos patirties keistumą Freemanas (104–105) pastebi ir per savąjį santykį su žydiškumu: atrasdamas bendrus kultūrinius akcentus savo mąstyme, pavadina juos naratyvinio nesąmoningumo ženklais. „Hoffman atrado tai, ką aš vadinu naratyviniu nesąmoningumu. Jai šis atradimas buvo ypač ryškus dėl jos priklausymo „antrajai kartai“, kurią ji vadina „sukabinimo“ karta, kurioje perimtos, perduotos žinios apie įvykius paverčiamos istorija arba mitu“ (Freeman 2010: 106). Freemanas išplėsta naratyvinio nesąmoningumo sąvoką nurodo ne vien tik į nuo savęs slepiamus ir aplinkos sąlygojamus pasakojimo motyvus, ne tik į sociopolitinio mąstymo numanomas normas, bet ir į niekaip sąmoningai nesiektą mąstymo ir pasakojimo būdo išsisknijimą į perimtą kultūrą kartu su jos baimėmis, polėkais, apsidraudimais ir transgresijomis, neretai revoliucingomis, siekiančiomis nugalėti istoriškai įsitvirtinusių šablonų ar net prisidėti prie istorinės tiesos – tokios, kokią ją pasakotoja pažįsta – įtvirtinimo.

Naratyvinio nesąmoningumo sfera, apibendrinant galima sakyti, yra tai, į ką panyra gyvenimo pasakojimo kompozicija, jos dalių santykis ir kitos formalios charakteristikos bei jų neįsisąmoninti motyvai. Tačiau refleksija (tikėtina, kad ne tik savirefleksija) leidžia šiame tamsiame tvenkinyje išžvelgti tai, ko pasakojimu siekiama, ko visomis išgalėmis vengiama, kokios neasmeninės (kultūrinės, istorinės, politinės) struktūros pasakojime atsiranda reaguojant į pasakojimo situaciją ir jos kaitą.

Pasakojimas nesusiprastina iki sakinio ar vaizdinio, ar net iki abstraktaus apibendrinimo „apie ...“. Tai, ką sako pasakojimas, įmanoma pasakyti tik juo pačiu. Frankas Ankersmitas viename iš ankstyvųjų tekstų traktuoja pasakojimus kaip

ypatingas sąvokas, kurios į vieną visumą suima kaitos etapą, procesą. Detalizuodamas skirtį tarp tapatybės ir individualumo, jis teigia, kad individualumas yra tipizavimo, o tapatybė – naratyvizavimo produktas (Ankersmit 2021: 245). Jei siejame tokį pasakojimo traktavimą su Freemano naratyvinio nesąmoningumo principu, tuomet aiškėja, kad pasakojimas sutvarko į vieną pagavą ne tik vienplotmę, chronologiškai sudėstytą veiksmų seką (kaip galima būtų suprasti iš daugelio naratologų tekstų), bet ir neįsisąmonintų draudimų, leidimų bei troškimų chaosą, kuriems pavidalus ir struktūrą suteikia ne racionalus darbas, bet ir nesąmoningumo sferos inspiruojami nuokrypiai.

Papildydami Ankersmito mintį pirmajame skyriuje minėtu Brockmeierio pastebėjimu apie naratyvinio subjekto dvilakiškumą autobiografiniuose pasakojimuose, galime sakyti, kad autobiografinis pasakojimas yra praeities ir dabarties santykį į kondensatą suspaudžianti sąvoka, arba tiesiog – išvada, kurią pasakotojas padaro šį santykį tematizuodamas. Be kita ko, šis Ankersmito pastebėtas pasakojimo kaip išplėstinės vyksmą nurodančios sąvokos supratimas taip pat reiškia ir negalymbę redukuoti pasakojimą (kad ir koks jis būtų) į mažesnės apimties kūrinį. Kiekvienas, net ir labiausiai atsitiktinis elementas, net ir įsiterpanti tylą mėginant suprasti, kas seka toliau, yra būtent šio pasakojimo dalis ir yra jam, kaip veiksmą aprėpiančiai ir nusakančiai sąvokai, būtina. Ši negalymybė pasakojimo padalinti, sutraukti, sutrumpinti tampa dar aiškesnė, jei kaip svarbų veiksnį įvedame naratyvinio nesąmoningumo sferą, kurią bet koks glaustesnis ar nesvarbius dalykus iškupiūruojantis perpasakojimas panaikina arba visiškai pakeičia.

ATPAŽINIMAS IR PRIPAŽINIMAS: SOCIALINIŲ NORMŲ VAIDMUO FORMUOJANT NARATYVINĮ SUBJEKTĄ

Mintis apie kito asmens būtinumą ir kitos sąmonės dalyvavimą bet kuriame pasakojimo procese yra itin paprasta ir pabrėžiama kone visose filosofinėse pasakojimo refleksijose. Adriana Cavarero prie šios minties, kuriai skyrė visą knygą, pridėjo svarbų niuansą – simetrinį pasakotojo ir pasakojimą receptuojančiojo santykį. Pasakojimo klausytojas, skaitytojas ar žiūrovas nebėra tik išivaizduojamas ramstis, kontraforsas sudėtingam naratyviniam statiniui paremti. Cavarero nuo pat knygos pradžios teigia kiekvieno žmogaus unikalumą, bet tas unikalumas yra atpažįstamas ir įvardijamas tik pasakojant, o tai reiškia – tik dalyvaujant stebėtojui, skaitytojui ar klausytojui. Pavieniui nesame unikalūs; Cavarero siekia nuvalyti šią sąvoką nuo romantinių apnašų ir priminti unikalumo negalymbę ne sociume. Tai, kad kiekvienas kuriame ar galime sukurti ypatingą gyvenimo paveikslą, pirmiausia reiškia galimybę įsitraukti į sąveikas su kitais žmonėmis (Cavarero 2000: 89).

Butler tęsia Cavarero mintį apie kito – sutelkiančio ir įreikšminančio mano pasakojimą – būtinumą ir nuveda šią mintį link to, kad kitas asmuo yra būtinas subjekto, taip pat ir naratyvinio, formavimuisi (ne susiformavimui vienąkart ir visam laikui, bet nuolatiniam formavimuisi kaskart, vos tik imama pasakoti). Pokalbis, kuriame žmogus paskatinamas kalbėti apie save, suformuoja tai situacijai priklausančią ir iš jos susikuriantį subjektą. Butler, kaip ji pati teigia, pritaria dviem pagrindiniams Cavarero teiginiams: pirmajam – jog „negalime egzistuoti nesikreipdami į kitą, kaip ir nepatirdami kito asmens kreipinio“, ir antrajam – kad visi geidžiame būti atpažinti ir pripažinti. Tačiau, sako Butler, šis atpažinimas ne visuomet būna tas, ko iš tiesų geidžiame – „vienai žmonės jaučiasi atpažįstami geriau nei kiti“ (Butler 2005: 33). Lietuviškai galėtume sakyti, kad atpažinimas vieniems tampa pripažinimu, kitiems – viena ar kita nepripažinimo forma. Taip yra dėl to, kad „<...> niekas negali atpažinti kito vien dėl specialių psichologinių ar kritinių įgūdžių – atpažinimo galimybę sąlygoja normos“ (Butler 2005: 33).

Naratyvinio nesąmoningumo sąvoka, kurią palietėme praeitame skyriuje, keičia ir naratyvinio subjekto, ir naratyvinės tapatybės sampratą. Tai šiek tiek artima archyvo sąvokai (įtvirtintai Michelio Foucault, plėtotai Giorgio Agambeno, Jenso Brockmeierio ir daugelio kitų). Vis dėlto naratyvinio nesąmoningumo sfera (kaip ir nesąmoningumo sfera apskritai) nėra nei diachroniškai susiformavęs žmonijos raidos rezultatas, nei sinchroniškai kaskart naujai besiformuojanti terpė, iš kurios imamos naratyvinės formos ir jų komponavimo pavyzdžiai. Ir sinchroniniai, ir diachroniniai aspektai patenka į tą sąvoką nusakomą procesą, tačiau nei kaip jie pasiskirsto, nei kokia tvarka išnyra, to neįmanoma iširti. Vienintelis ir be galo reikalingas metodinis veiksmas, kurį ši sąvoka atlieka, yra pasakojimo sampratos komplikavimas ir maksimalus jos nutolinimas nuo pasakojimo kaip verbalinio faktų fiksavimo supratimo. Daug tikslesnė pasakojimo veiksmo analizė įmanoma pasitelkus labai artimą, bet kiek kitokią, iš vokiškojo idealizmo krypties perimtą, atpažinimo ar pripažinimo⁴ (vok. *das Anerkennen*, angl. *the recognition*) sąvoką, į kurią ir nukreipė Butler citata.

Kaip šį atpažinimo ir pripažinimo poreikį bei veiksmą reikėtų suprasti – tai skirtingose teorijose aiškinama kiek skirtingai, tačiau visais atvejais atpažinimo, pripažinimo ir atpažįstamumo problematika nurodo į pasakotojo (ar kito veiksmo veikėjo) intenciją būti atpažintam ar pripažintam, priklausančiam vienai ar kitai grupei žmonių. Jei kalbame apie pasakojimą, čia svarbus ir jame veikiančių veikėjų

⁴ Ir vokiškas pirminis terminas *das Anerkennen*, ir šiandien jau kur kas dažniau vartojamas jo vertimas į anglų kalbą *the recognition* reiškia ir atpažinimą, ir pripažinimą – būtent apima abu šios gana prieštaringos sąvokos dėmenis, todėl lietuvių kalboje nereikėtų nė vieno iš jų atsakyti, pasirenkant vieną variantą. Priešingai, šios sąvokos, taip pat ir paties ja nurodomo veiksmo, ambivalentiškumas yra pabrėžtinai visada, kai apie ją kalbama.

bei jų atliekamų veiksmų atpažįstamumas. Šis, regis, savaime suprantamas reiškinyvis visgi sulaukia daug ginčų būtent filosofinėms paradigmoms susiduriant.

Pirmiausia reikia paminėti tos sąvokos įtvirtintoją socialinės filosofijos ir socialinių mokslų metodologijos teorijose Axelį Honneth'ą. Honneth'as pastebi, jog Georgas Hegelis, o drauge ir visa jo laikų socialinė mintis, tikėjo, kad atpažįstamumas suvienys visuomenę (tauta), nes jos nariai taps atpažįstami vieni kitiems, t. y. bus lengvai identifikuojami, galimi pakeisti vienas kitu, reikalui esant, prišimti vienas kitų vaidmenis, ir to sieks: „Žinoma, Hegeliui tokio vystymosi tikslas yra tokia visuomenės būklė, kai kiekvienas narys kiekvienoje veiklos sferoje gali atpažinti save bet kuriame kitame [naryje], t. y. kai atpažinimas yra abipusis ir visais atvejais lygus“ (Honneth 2015: 212). Honneth'as teigia, kad šis atpažinimo ar (ir) pripažinimo akto ambivalentiškumas nuo pat pradžių, nuo Hegelio laikų, šiai sampratai buvo būdingas (Honneth 2021: 58). Pasak Honneth'o, viena vertus, ši socialinės filosofijos sąvoka nurodo „priskirti individams socialines kategorijas ir užfiksuoti jų socialinę tapatybę“, kita vertus – ta pati sąvoka nurodo ir į „tendenciją suvokti tokį pripažinimą kaip išlaisvinantį subjektų įgalinimo aktą, suteikiantį subjektams erdvės valdyti tam tikrus normatyvumus, leidžiant jiems pasisakyti apie tai, kaip reikėtų interpretuoti ir kaip taikyti bendravimą reglamentuojančias normas“ (Honneth 2021: 57–58). Ši Honneth'o mintis yra tiesiogiai pritaikoma bet kuriems kokybiniais socialiniams bei humanitariniams tyrimams: vadovaudamiesi šia hėgeliška, modernųjį mokslą apibūdinančia nuostata suteikiame pripažinimą kaip normų atitikimo patvirtinimą žmogui, kurio pasakojimą tiriamo. Tačiau štai čia Butler korekcijos, kurias ji pasiūlo Honneth'o atpažįstamumo teorijai, tampa itin svarbios. Ar šis pripažinimas kaip normatyvumo patvirtinimas bus tas atpažinimas, kuris tenkins asmenį, kuriam jis suteikiamas (ar bent neves to asmens į nevilgtį ir atskirtį)?

Tiek Honneth'o, tiek Butler teorijose atpažinimas ir atpažinimo galimybė (t. y. atpažinimui būtinas normatyvinis kontekstas) yra bemaž lygiai svarbūs elementai. Akademiniam ginče su Honneth'u Butler pabrėžia subjekto sampratos skirtingumą jos ir Honneth'o teorijose; šis skirtingumas, pasak Butler, ir nuveda prie nesutarimo dėl atpažinimo sąvokos vertės. Jos manymu, Honneth'o filosofijoje subjektas – šiuo atveju ir epistemologinis, ir naratyvinis, ir etinis – įmetamas į aplinką su jau susiformavusiomis (ar iš prigimties turimomis) savo savybėmis, patenka į tam tikrą socialinių normų kontekstą, turintį užtikrinti jo laikysenos atpažinimą. Tai yra kitokia subjekto samprata, nei siūlo pati Butler, kuri, kaip ji teigia, įsipynimą į socialinę aplinką ir į normatyvinį kontekstą laiko „subjekto formavimosi būtina sąlyga“ (Butler 2021: 62). Jos manymu, Honneth'o socialinės filosofijos teorija presuponuoja neistorinę asmens tapatybę (kurią naratyvinis subjektas palaiko ir gina), kas daugiau ar mažiau atitinka heidegerišką *Geworfenheit*

(įmestumo) sąvoką – esą žmogus yra įmestas į aplinkybes, kurių nepasirenka ir kurių apsuptyje mąsto ir veikia. Tačiau pats įmestasis suprantamas kaip vienetas su aiškiomis ribomis, savitu veikimu ir unikalia prigimtimi (Butler 2021: 63–64). Ir visiškai kitaip ta subjektyvumo samprata, kurią sąlygiškai čia galime sieti su Butler, leistų teigti, kad to paties subjekto skirtingose situacijose nėra, yra tik aplinkoje kaskart susiorganizuojantis ir save perorganizuojantis subjektas.

Šis atpažinimo ir atpažįstamumo diskursas, aiškiau ir konkrečiau nei naratyvinio nesąmoningumo konceptas, nurodo į bet kurios autonaratyvinės veiklos nukreiptumą į egzistuojantį (nebūtinai vyraujantį, gali būti ir alternatyvų) normatyvinį kontekstą: „Neįmanomas joks kalbėjimas apie save, kuris vienaip ar kitaip neatitiktų normų, apsprendžiančių, kas yra žmogiškai atpažįstama“ (Butler 2005: 36). Naratyvinis subjektas susikuria šio sąmoningai ar nesąmoningai pasirinkto normatyvumo pagrindu. Pagal šią sampratą socialinės normos suformuoja subjektą, suteikia jam ribas ir konkretumą, kuris anaiptol ne visuomet būna laimingai ir dėkingai patiriamas, ne visuomet lengvai pakenčiamas. Naratyvinį subjektą nuolatos naujai steigia viena ar kita normatyvinė terpė, o autobiografinis pasakojimas suprantamas ne kaip mėginimas prisiskverbti link įsivaizduojamos tikrosios savasties, o kaip siekis būti atpažintam ir pripažintam tose socialinėse sąlygose, kurios pasakojančiam tuo metu yra svarbios.

Atpažinimo bei pripažinimo problematiką atliepia ir dar viena (be jau minėtųsios praeituose skyriuose) Meretojos įvedama skirtis: ji skiria du požiūrius į naratyvą kaip supratimo būdą – įskiriantį (angl. *subsumptive*) ir neiškiriantį (angl. *non-subsumptive*) (Meretoja 2018: 107). Šią perskyrą Meretoja atpažįsta pirmiausia epistemologijos teorijose, kur supratimas (ir kito asmens, ir naujo reiškinio) gali būti pasisavinantis objektą, apropriuojantis tai, kas suprasta, ar paliekantis reiškinių arba kitą asmenį iš dalies nesuprastą, su neišaiškintais aspektais ar kitomis „liekanomis“. Meretoja pritaiko šią skirtį naratologijai ir atranda čia du atitinkamus požiūrius į pasakojimą (Meretoja 2018: 107–109) ir, reikia manyti, du galimus pasakojimo analizės variantus. Įskiriantis pasakojimo interpretavimas būtų toks tyrėjos darbas, kai ji pasakojimą su visomis pasakotojos pastangomis paaiškina nepalikdama nieko, kas būtų užtamsinta ar ne iki galo suprantama. Be abejo, tokios interpretacijos veikėją ir pasakotoją įskiria į tam tikrą visuomenės grupę, atpažįsta kaip jos narį su visais (taip pat ir atpažintais) to priklausymo požymiais. Jeigu naratyvinį nesąmoningumą, sekdami Freemanu ir iš dalies Jamesonu, laikysime ideologijos plitimo būdu ir principu, tuomet aišku, kad būtent ideologijos plačiąja prasme skatinami atliekame greitus įskyrimus, svetimos patirties nuskaidrinimus.

DU BALSAI: AR ĮMANOMA IŠLAIKYTI PIRMINIO IR ANTRINIO PASAKOJIMO BRUOŽUS JŲ NESULIEJANT?

Ar mes galime atpažinti kitame žmoguje, kito žmogaus pasakojime santykį su normatyvumu, kuriuo tas asmuo tiki, tačiau sąmoningai ir artikuliuotai to poreikio atitikti normas pasakotoja (-as) nepripažįsta? Tyrėjai – tiriančiai pasakojimo veiksmą, o ne papasakotus įvykius – būtent šis klausimas turėtų rūpėti kaip tyrimo etikos dilema. Be jokios abejonės, dažnai tai darome – aiškiname ir įkontekstiname svetimą pasakojimą taip, kaip pasakotoja (-as) niekada nepadarytų. Pavyzdžiui, suprantame, kad duoti pasakotojui „patikrinti“ interpretaciją yra ir rizikinga, ir (metodologiškai, bet jokiū būdu ne etiškai) neteisinga. Jeigu tai būtina dėl išpareigojimo, tarkim, dirbant kuriuo nors iš įtraukiujų metodų, tuomet stengiamasi atskirti interpretaciją nuo pasakojimo taip, kad susipažįstant su interpretacija medžiaga būtų tik prisimenama, ne paraleliai analizuojama. Kitaip sakant, tuomet vienintelė išeitis yra perpasakojimas, tačiau – etiškai tikslus perpasakojimas, kai kruopščiai atskiriami du (vienodai naratyvinio nesąmoningumo ir atpažįstamumo siekio paveikti) balsai. Tyrėjos ir pasakotojos balsai gali sudaryti įvairius sąskambius, tačiau neturėtų susilieti į neišsąmonintą, netyčinį vyraujančių normų patvirtinimą.

Klausimas apie kito žmogaus tapatybės tyrimo etiką neišvengiamai iškyla, kai apie tapatybę imame mąstyti nebe XX amžiaus pirmos pusės terminais, nebe kaip apie antlaikišką, neistorinę savastį, kuri susiduria ar (ir) susikerta su istorinėmis aplinkybėmis ir socialinėmis normomis, bet kaip apie aplinkos nuolatos formuojamą epistemologinį, etinį ir naratyvinį subjektą. Šitai aprašo skirtingos šiandieninės filosofijos srovės. Pirmiausia tie autoriai, kurie kalba apie žmogų tarp kitų gyvybės formų, matydami jų sąveikas ne biologijos mokslo pateiktose klasifikacijose, bet nestabiliose situacinėse sąveikose, suformuojančiose neilgalaiques hierarchijas; taip pat ir tie, kurie aplinką suvokia pirmiausia kaip biosocialinę ir kultūrinę, kitaip sakant, suvokia žmogiškų kūnų ir mąstysenų skirtingumą ir kultūriškai susiformavusius to skirtingumo vertinimus.

„Gyvenimas sutampa su nuolatinio individuacijos procesu“ – taip Elizabeth Grosz apibendrina Gilberto Simondono išplėtotą individuacijos teoriją (Grosz 2018: 182), nepalikdama retrospektyvaus pasakojimo veiksmui jokios neutralios pozicijos – jokios pauzės, iš kurios (tuo metu nekintant) būtų įmanoma apžvelgti savo ankstesnės kaitos procesą. Anot Grosz, bet kuris gyvas padaras, taip pat ir žmogus, „auga integruodamas išorinės aplinkos elementus į savo vidinę tvarką“ (182). Vadovaujantis šia nuolatinės individuacijos samprata, jokioje antropologinėje medžiagoje, taip pat ir autonaratyvuose, nebeieškoma tikrųjų pasakotojo ribų ar galių, kurios pasakotoją aiškiai ir galutinai apibrėžtų. Tačiau užčiuopti tą

kultūrinę normų visumą, į kurią žmogus nusitaiko pasakodamas, yra privalu bet kuriai interpretacijai. Pirmiausia interpretacija turi būti kritiška sau pačiai, o tai reiškia, kad savo mokslinį tekstą pravartu pamatyti irgi kaip pasakojimą, veikiamą tų pačių socialinio ir kultūrinio prisitaikymo principų.

Tyrėja neišvengiamai pateikia antrąjį pasakojimą, kuriame pirmasis perpasakojamas naujai – jis kontekstualizuojamas, apžiūrimas naujame normatyviniame fone, perstruktūruojamas pagal tą naratyvinio nesąmoningumo sferą, kurios pati tyrėja nereflektuoja. Abiejų pasakojimų naratyviniai subjektai (ir pirminis, kai žmogus pasakoja savo patirtį, ir antrinis – kai ją perpasakoja mokslininkas) priklauso daugiau ar mažiau skirtingoms normatyvinėms terpėms ir tikrai netapačioms naratyvinio nesąmoningumo plotmėms. Prisiminus Meretojos pabrėžiamą pasakojimo etiškumo kriterijų, galima pasakyti, kad pirminis ir antrinis pasakojimai skirtingai plečia to, kas galima (*the possible*), sąvoką; ir ne tik skirtingu mastu, bet ir skirtingomis kryptimis. Maža to, vadovaujantis Meretojos perskyromis, reikia pasakyti, kad tikrai anaip tol ne visuomet naratyvinę vaizduotę intensyviau naudoja mokslininkai, o ne „medžiagos pateikėjai“, kurie neva turėtų dažniau būti prisirišę prie naratyvinio nesąmoningumo formų. Itin dažnai susiduriame su priešingu variantu, kai tyrėjai neatpažįsta pasakojimuose sąmoningo mėginimo plėsti to, kas galima, suvokimo; kai pasakotojo naratyvinės vaizduotės kuriami etinių transformacijų pasiūlymai yra priimami kaip primityvi faktinė medžiaga; kai neiškiriantys žmonių, apie kuriuos pasakojama, apibūdinimai, suvokiami ne tik kaip įskiriantys, bet ir kaip atitinkantys savitą (pavyzdžiui, retą archajišką) socialinę tipologiją ir toliau panašiai.

Tiriant gyvenimo pasakojimus, aiškinamasi ne tapatybė kaip tokia – ne *kas* yra tas konkretus žmogus, o *kaip* jis supranta savo tapatumą ar, galiausiai, save. Etinis perpasakojimas pirmiausia remiasi į supratimą (išskleistą Cavarero ir Butler, perimtą iš Hegelio atpažinimo ir atpažįstamumo sampratos), kad klausydamasi kito žmogaus pasakojimo patvirtinu jo unikalumą ir kad pasakodama pati taip pat pirmiausia ieškau savo pasirinkimų, nuostatų ir laikysenų atpažinimo bei pripažinimo. Interpretuodama kito žmogaus pasakojimą seku, tikrinu atpažinimo procesą ir reaguju į tas vietas, kuriose jis komplikuojasi, kuriose aš nebežinau normų, į kurias pasakotoja apeliuoja, ir nebegaliu jos įskirti į kategoriją (nebegaliu įskiriančiai perpasakoti, anot Meretojos). Tokios vietos egzistuoja kiekviename pasakojime. Jų nepastebėdama, aš paneigiu pasakotojos mėginimą išėiti iš „grupės“, paneigti kategoriją, pasipriešinti priklausymui. Šitaip dar kartą – ir šįkart tvirtais moksliniais pančiais – susaistau pasakotoją su ankšta, greičiausiai, jai per ankšta, tapatybe. Tai galiu daryti geriausių norų vedina ir tai atsitinka būtent tuomet, kai (geriausiems savo norams teikdama pirmenybę) į pirmą planą iškeliu teoriją, kurią analizuojamas pasakojimas neva grindžia.

Dar kartą prisiminus Freemano naratyvinį nesąmoningumą ir ypač šios sąvokos kilmę iš Freudo ir Lacano psichoanalizės, aišku, kad naratyvinis nesąmoningumas yra tokia sfera, iš kurios imasi ne tik noras atitikti normas, baimė jas peržengti, bet ir troškimas šią baimę pagaliau įveikti, galiausiai – siekis (irgi paties pasakotojo, o ne interpretatoriaus) suprasti šio troškimo kilmę. Trumpai Freemano mums priminta Hoffman autobiografinio rašymo istorija tai aiškiai parodo, bet tą patį rastume dažname autobiografiniame pasakojime. Kone kiekvienas bent šiek tiek laisvesnis ir atviresnis asmens pasakojimas išreiškia ir siekį būti atpažintam, ir – pripažintam, ir neįsąmonintą norą nebūti atpažintam, nebūti priskirtam žinomai ir normatyviniu požiūriu įvertinamai daugumai. Maža to, kone kiekvienas pasakojimas ieško šio antrojo dėmens priežasties, jo paaiškinimo – dėl to ir yra pasakojama, jei pasakojama ne smurtinėmis sąlygomis – ne tardymo metu, ne nuožmaus valdininko kabinete. Būtent šių dviejų dėmenų – noro nebūti priskirtai tam tikrai grupei žmonių ir pasakojimu ieškomos to priežasties – yra lengva nepastebėti naratyvinio tapatumo tyrimuose, kai tyrėja susitelkia tik į pirminio atpažinimo elementus.

Pasakojimas apie kito žmogaus gyvenimo pasakojimą, jam priklausančio pasakojimo perpasakojimas gali būti etiškas tik po refleksijos, atskiriančios pasakotojo ir perpasakotojo (tyrėjo) normatyvines terpes ir jas aiškiai rodant. Tam pirmiausia yra reikalinga nuosekli konkretaus pasakojimo analizė, kurios metu mėginama suprasti vieno ar kito teiginio, deklaracijos apie save ar aplinką, ar tiesiog – detalių faktų (ypač kartojamų, pabrėžiamų, ar priešingai – nepaminėtų) atitikimą arba neatitikimą vienam iš plačiau vartojamų normatyvinių kontekstų. Jeigu tokios analizės nebus, tuomet perpasakotojas nejučia sudėlios savo interpretacijos akcentus taip, kad tai bus jo paties, o ne savo gyvenimą pasakojusio žmogaus balsas ir pozicija. Dar daugiau, ne vien balsas ir pozicija pakinta tokiuose perpasakojimuose: gali pakisti ir faktų atskleidimas, ir pasakojamų faktų reikšmė.

Moteris, apie kurią pasakojau straipsnio pradžioje, pasakodama kuo toliau, tuo labiau – tarsi įvaryta į kampą – griebėsi verbalinių šablonų, kurių ji visiškai nevartojo pasakojimo pradžioje, kai kalbėjo apie savo ligos pradžią, apie šeiminių gyvenimą, vaikus, kurie suaugę ją paliko, apie rašytą knygą (romaną), apie priverstinę išvežimą į psichiatrinę ligoninę, apie šunį, kuris nugaišo paliktas vienas vienkiemyje – kai ji, kasdien prašydama benti trumpam išleidžiama namo, vis galvojo apie tą šunį. O pasakojimo pabaigoje jokių atpažįstamų situacijų nebeliko, pasakojimo linija (kryptis) visiškai išsitiesino ir nusikreipė tik į savo kaip marginalinei grupei priklausančio asmens tapatumo patvirtinimą. Taip atsitiko galbūt ir dėl to, kad pasakojimo klausiusi darbuotoja (jai girdint vyko visas pokalbis) galiausiai ėmė prieštarauti tam, ką pasakotoja, kalbėdama apie savo gyvenimą, mėgino sukurti – tai minimaliai laisvei, kurią ji bandė suteikti savo naratyviniam subjektui. Kiekvienas pasakojimas yra panašus mėginimas. Tačiau, klausytojos manymu,

pasakojami faktai buvo iškreipti ir dėl to pasakotoja buvo mandagiai, bet griežtai kreipiama į „tikrovę“, į aiškų, „nesumeluotą“ savasties ir aplinkos santykį, į teisingas ribas tarp savęs, kaip esą užbaigto ir įvardyto vienio, ir aplinkos. Tokiais atvejais, akivaizdu, naratyvinė vaizduotė (kuri anaipol nėra sąmoningas išankstinis pasakojimo sukomponavimas) užleidžia vietą naratyviniam nesąmoningumui. Butler požiūriu įvyko standartinis dalykas: apie save pasakojantis žmogus buvo sugražintas į naratyvinės prievartos prieš save kęsmą. Vietoj išsilaisvinimo judesio, link kurio kiekviena naratyvinė vaizduotė veda, atsitiko priverstinis savo nekenčiamo socialinio vaidmens susigražinimo judesys.

IŠVADOS

Pasakojimas visų pirma yra veiksmas, ne tekstas, ir, kaip socialinis veiksmas, jis reaguoja į socialinę aplinką kaskart pagal ją suformuodamas ir naratyvinį subjektą. Veidrodiniu būdu su pasakojimo tyrimu yra susijęs ir tyrimo etikos klausimas, kuris pirmiausia suskamba kaip klausimas, ar dera (ir kaip dera) analizuoti kito žmogaus patirtis? Pasakojimo tyrimą etine prasme legitimuoja ne tiek teisinio apsidraudimo dokumentai, kiek to tyrimo intencija ir pagarbi žiūra į tiriamą asmenį visais atvejais (net ir tuomet, kai asmeninis pagarbus santykis strigtų ar dėl pozicijų skirtingumo būtų neįmanomas).

Sakytinio pasakojimo tyrimas yra ne tik medžiagos sisteminimas ir perteikimas, bet ir pasakojimo kaip socialinio veiksmo analizė. Taigi tyrėja, prašydama bet kurį žmogų pasakoti savo gyvenimo patirtis, prašo jį ar ją atlikti (pasakotojai (-ui) svarbų) socialinį savęs įsteigimo veiksmą, o ne vien maloniai prisiminti tai, kas buvo. Žmogus pasakodamas visada pateikia savo poziciją dabarties (laiko, vietos, socialumo, politinių ir kultūrinių realijų etc.) atžvilgiu, visada siekia išsivaduoti iš jam nemalonių vaidmenų ir būti atpažintas jam priimtiniuose normatyviniuose kontekstuose. Nėra jokio neutralaus (grynai faktografinio) pasakojimo.

Dvi mano pristatytos sampratos – į naratyvinį nesąmoningumą nurodantys pasakojimai ir siekis būti atpažintam pagal kurį nors iš vyraujančių normatyvumų (siekis, kuris, jei tik įgyvendinamas, tą normatyvumą atgaivina ir sustiprina) – nurodo į procesus, kurie yra naratyvinio tyrimo objektas net labiau nei pasakojančio žmogaus savastis ar jo (-os) gyvenimo faktai.

LITERATŪRA

- Abbot, H. Porter. *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Althusser, Louis. Freud and Lacan. *On Ideology*. London, New York: Verso, 2008, 141–172.
- Ankersmit, Frank R. Six Thesis of Narrativist Philosophy of History. *The History and Narrative Reader*, ed. Geoffrey Roberts, London, New York: Routledge, 2001, 237–245.
- Brockmeier, Jens. Autobiographical Time. *Narrative Inquiry*, 10(1), 2000, 51–73.
- Brockmeier, Jens. *Beyond the Archive. Memory, Narrative, and the Autobiographical Process*. New York: Oxford University Press, 2015.
- Butler, Judith. *Giving an Account of Oneself*. New York: Fordham University Press, 2005.
- Butler, Judith. Recognition and Mediation: A Second Reply to Axel Honneth. *Recognition and Ambivalence*. Eds. Heikki Ikäheimo, Kristina Lepold, and Titus Stahl. New York: Columbia University Press, 2021, 61–68.
- Carr, David. *Time, Narrative and History*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 1986.
- Cavarero, Adriana. *Relating Narratives. Storytelling and Selfhood*. Transl. Paul A. Kottman. London and New York: Routledge, 2000.
- Fhanér, Stig. *Psichoanalizės žodynas*. Vertė Loreta Vaicekauskienė. Vilnius: Aidai, 2005.
- Freeman, Mark. *Hindsight: the promise and peril of looking backward*. New York: Oxford University Press, 2010.
- Grosz, Elizabeth. *The Incorporeal. Ontology, Ethics, and the Limits of Materialism*. New York: Columbia University Press, 2018.
- Hyvärinen, Matti, Hydén, Lars-Christer, Saarenheimo, Marja, and Maria Tamboukou. Beyond narrative coherence: An introduction. *Beyond Narrative Coherence*. M. Hyvärinen, L-Ch. Hydén, M. Saarenheimo, M. Tamboukou (eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010, 1–16.
- Honneth, Axel. Intelligibility and Authority in Recognition: A Reply. *Recognition and Ambivalence*. Eds. H. Ikäheimo, K. Lepold, T. Stahl. New York: Columbia University Press, 2021, 55–60.
- Jameson, Fredric. *The political unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1981.
- Meretoja, Hanna. *The Ethics of Storytelling: Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. New York: Oxford University Press, 2018.
- Mildorf, Jarmila. *Life Storying in Oral History. Fictional Contamination and Literary Complexity*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2023.
- Plummer, Ken. *Documents of Life 2. An Invitation to a Critical Humanism*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2021.
- Tamboukou, Maria. Broken narratives, visual forces: Letters, paintings and the event. *Beyond Narrative Coherence*. Eds. M. Hyvärinen; L-Ch. Hydén; M. Saarenheimo; M. Tamboukou. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010, 67–86.
- Tamboukou, Maria. *Epistolary Narratives of Love, Gender and Agonistic Politics*. An Arendtian Approach. London and New York: Routledge, 2024.

Jurga Jonutytė
Vytautas Magnus University, Lithuania

TWO VOICES. LIFE STORIES AND THEIR SCIENTIFIC RETELLINGS

SUMMARY. In this text on the link between social philosophy and the methodology of narrative storytelling, I first raise the question of an important aspect of any such research: the ethics of the retelling of narrative life stories, which is encountered in the presentation of research results and in the formulation of scientific conclusions. The article does not deal with the legal aspects of research ethics, but with the epistemological assumptions of the research methodology, in particular highlighting two very

important ones: the problem of recognition and acknowledgement oriented towards the normative context (which, according to the classic Hegelian concept, has been developed by A. Honneth and J. Butler) and the participation of the narrative unconscious sphere in the action of narration (just as much as scientific retelling). The analysis of the narrative unconscious sphere is based on the texts by L. Althusser, F. Jameson, M. Freeman and H. Meretoya. The paper argues that the ethical retelling of another person's life story can only be ethically carried out through a deep analysis that separates the normative contexts of the narrator and the reteller (the researcher), the elements belonging to the narrative sphere of the unconscious, and thus makes us aware of the two distinct voices that are involved in the retelling: the narrator and the researcher. If such an analysis has not been carried out, then the reteller unintentionally arranges the emphases of his/her interpretation in such a way that it will be his/her own voice and position rather than that of the person who narrated his/her life.

KEYWORDS: spoken life narratives, qualitative research methodology, narrative unconscious, recognition.